

LIETUVOS ATMINTIS IR
VAIZDAVIMAS AMERIKOS
IR PIETŲ AFRIKOS
GROŽINĖJE
LITERATŪROJE © *Aušra Paulauskienė*

ĮVADAS

Žydų emigracija iš Lietuvos buvo pasaulinio masto reiškinių dalis. Vakarų mokslininkai linkę žvelgti į šį fenomeną labiau iš bendros nei iš konkrečiai apibrėžtos perspektyvos. Pagaliau, jau praėjo daugiau kaip šimtmetis nuo masinės Rytų Europos žydų emigracijos. Žydų iš įvairių Rusijos ir Austrijos-Vengrijos imperijų kraštų palikuonys įsikūrė Šiaurės ir Pietų Amerikoje, Pietų Afrikoje ir per kelias kartas tapo skirtingų valstybių piliečiais, susiliejo su pasaulio žydija. Žydų įsikūrimas Lietuvoje ir jų šešių šimtų metų bendruomenės istorija šioje šalyje yra tik penkių tūkstančių metų pasaulinės žydų istorijos epizodas. Atrodytų, jog neverta kalbėti apie Lietuvos žydus kaip atskirą grupę, tačiau augantis mokslinių darbų, kurių pavadinimuose minimi žodžiai *litvakas* ir *Lietuva*, skaičius leidžia manyti, kad vis dar yra erdvės lokalesiems tarp globalių. Lietuvos žydų palikuonių Salomono Atamuko, Mašos Grynbaum, Jafos Elijo, Dovo Levino, Nensi ir Stiuarto Šoenburgų ir kt. parašyti istoriniai darbai kalba apie išlikusią litvakų palikuonių tapatybę ir kolektyvinę atmintį. Tai rodo ir litvakų bei Lietuvos paminėjimai Amerikos ir Pietų Afrikos grožinėje literatūroje. Neatsitiktinai šiose dvejose pasaulio literatūrose yra daugiausiai aliuzijų į Lietuvą. Jungtinės Valstijos ir Pietų Afrika buvo pagrindinės Lietuvos žydų emigracijos vietos nuo pat XIX a. pabaigos iki XX a. trečiojo dešimtmečio, kai šios šalys ėmė ryžtingai riboti imigraciją iš Rytų Europos.

Žydų egzodas iš Lietuvos ir jų įsikūrimas Jungtinėse Amerikos Valstijose ar Pietų Afrikoje nėra šio straipsnio tikslas. Būdama literatūros specialistė, norėčiau parodyti litvakų Lietuvos paveikslą, kurį siūlo grožinė literatūra. Kai kurie iš aptariamų tekstų yra beletristiniai, kiti – autobiografiniai, tačiau visi jie yra sukurti remiantis kolektyvine pasaulio žydų Lietuvos atmintimi ir įneša svarų indėlį į litvakų istoriją. Būdama mokslininkė, kurios pagrindinė raiškos priemonė yra anglų kalba, pavaizduosiu litvako Lietuvos suvokimą ir jos atmintį, atspindinčią angliškai parašytuose arba išleistuose šaltiniuose. Susitelksiu prie Lietuvos vaizdinio ir atminties litvakų vaizduotėje. Analizuojamuose kūriniuose patirčių panašumas kartais užleidžia vietą matomiems jų perteikimo skirtumams, atsirandantiems dėl

patirties pokyčių ir dėl ideologinių autoriaus nuostatų atsidūrus tam tiktoje emigracijos vietoje.

Neabejotinai, sąvoka *litvakas* žymi atskirą ir pastovią kultūrinę grupę. Tačiau ar ji žymi ryšius su lietuviškumu? Nors *litvakas* jidiš kalba reiškia *lietuvis/lietuviškas*, žydus Lietuvoje Lietuvos žydais vadino lietuviai ir palaipsniui atskyrė nuo lietuviškumo idėjos. Žydų buvimas, kaip ir jų „kitoniškumas“ buvo įprastas. Lietuvos žydai ne tik buvo atskirti, bet ir patys atsiskyrė nuo lietuviškumo idėjos. Jie tapatinosi su daugiataute valstybe, valdoma Lietuvos kunigaikščių, bet ne su žmonėmis, kurie save vadino lietuviais. Lietuviai ir litvakai puoselėjo skirtingus ryšius su geografine vieta – Lietuva – kurioje abi grupės per amžius gyveno. Kartą susiformavusi, Lietuvos žydų bendruomenė toliau autonomiškai plėtojosi istorinės Lietuvos teritorijoje, nepaisant kintančių jos sienų ir politinės padėties. Litvakų lietuviškumą galima apibrėžti jų prisirišimu prie vietos, kurioje jie jautėsi palyginti saugūs ir galėjo vystytis kaip kultūrinė grupė. Litvakas – tai neasimiliuotas žydas, kuris išlaikė priklausomybę žydų bendruomenei, susiformavusiai buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje.

Užaugęs Vilniuje ir ekspatrijavęs į Pietų Afriką Chaimas Geršateris (*Chaim Gershter*) pažymi, jog „Lietuva neturėjo stiprios vietinės kultūros, kuri nukreiptų žydus nuo jų kalbos ir literatūros.“¹ Geršateris turi omenyje lietuvių kalbos ir literatūros slopinimą. Lietuvių kalba buvo vartojama daugiausia kaip šnekamoji miesteliuose ir kaimuose, o literatūra lietuvių kalba buvo dar labai jauna bei sulaukė paniekiamo lenkiškai kalbančių bajorų žvilgsnio ar patyrė Rusijos imperializmo priespaudą, o žydų švietimas turėjo, „galima sakyti, žalią šviesą“². Juo labiau kad bedarbystė ir materialinis nepriteklus paskatino Talmudo mokymo įstaigų bei didžiųjų rabinų, mokslininkų iškilimą Lietuvos žydų bendruomenėje³.

Baigiantis XIX a. nedidelė dalis Lietuvos žydų tapatinosi su Rusijos kultūra ir troško būti vadinami rusais. Turbūt teisingas buvo Geršateris sakydamas, kad nevalstybinė lietuvių kalbos ir kultūros padėtis nebuvo patraukti žydams. Rusijos imperijos galybė ir rusiška kultūra ryškiai kontrastavo su menkomis lietuvių kultūros galimybėmis, skurdu bei marginaline jos padėtimi imperijoje. Amerikos rašytojų, Lietuvos žydų palikuonių Abraomo Kahano (*Abraham Cahan*, 1860–1951) ir Ezros Brudno (*Ezra Brudno*, 1878–1955) kūriniai patvirtina ir iliustruoja šią prielaidą, kelia klausimą apie Lietuvos ir lietuvių ne kaip *litvakų* matomumą. Vis dėlto tuo pat metu ekspatrijavusios Goldos Stone (g. 1874–?) autobiografiniame romane atsiskleidžia kitokia žydų savivoka ir supratimas. Visi šie trys autoriai buvo pirmos

¹ The Jews in South Africa: A History / Eds. Saron G. ir Hotz L. Cape Town, 1955, p. 64.

² Ten pat.

³ Ten pat.

kartos imigrantai į JAV, palikę Lietuvą XIX a. pabaigoje. Nuo XX a. šeštojo dešimtmečio stiprėjo Lietuvos siejimas su smurtu, tačiau tuo pat metu augo ir jos nostalgija. Pietų Afrikoje, kur žydų bendruomenės asimiliacijos procesas buvo lėtesnis, o bendruomenė ilgiau išliko vienybėje, palyginti su Amerikos žydais, šiuolaikiniai rašytojai, litvakų palikuonys, tęsia nostalgijos bei kaltės prisiminimų aprašymus.

NEMATOMA ABRAOMO KAHANO LIETUVA

Abraomas Kahanas, žinomas Amerikos žydų rašytojas ir laikraščio redaktorius, yra žymiausias išeivis iš Lietuvos Amerikos literatūroje. Lietuva turi didžiulį savo dirvoje išauginusi tokį talentingą žmogų, kaip didžiuojasi išugdžiusi Amerikos revoliucijos didvyrį Tada Kostiušką, pasaulinio garso poetą Adomą Mickevičių, 1980 m. Nobelio literatūros premijos laureatą Česlovą Milošą. Todėl, skaitant amerikiečius, Kahano literatūros kritikų, pirmasis impulsas buvo noras protestuoti prieš Lietuvos vardo ištrynimą Kahano biografiniame žemėlapyje, jo tapatybę brėžiant kaip Rusijos žydo. Atliktasis tyrimas leidžia manyti, jog nors ir gimė bei užaugo Lietuvoje, Kahanas iš tiesų labai mažai susidūrė su lietuviška kultūra. Jis gimė 1860 m. Paberžėje, netoli Vilniaus, Rytų Lietuvoje, kurios didžiąją gyventojų dalį sudarė slaviai, daugiausia lenkai ir baltarusiai. Savo jaunystę Kahanas praleido Vilniuje, kurio atmosfera suformavo jį kaip modernų miesto žydą. Būdamas 21-erių jis paliko sostinę ir išvyko mokytis į Veližą (miestą Baltarusijoje), o dar po metų, 1882-aisiais, jis emigravo į JAV ir praleido ten likusius šešiasdešimt devynerius savo gyvenimo metus.

Jo kūrinyje *Abraomo Kahano mokymas* (*The Education of Abraham Cahan*, 1969; tai dviejų pirmųjų Kahano biografijos, parašytos jidiš kalba 1926 m., tomų vertimas į anglų kalbą) atskleidžia įtampą tarp litvakiškų jo šaknų ir troškimo tapti rusu. Kai būdamas šešerių Kahanas pirmą kartą atvyko į Vilnių, jis pasigedo gimtosios Paberžės gaivos: žydų gyvenama dalis sostinėje „dvokė“⁴. Praėjus vienuolikai metų, būdamas Žydų mokytojų instituto studentu, jis pažino kitokį Vilnių. Institutas buvo įsikūręs Lukiškių priemiestyje, žmonės vaikštinėdavo gražioje aikštėje, norėdami pakvėpuoti „saldžiai kvepiančiu oru“⁵. „Ten niekada nebuvo minių, nebuvo žydų. Nedidelis parkas buvo per toli nuo tankiai apgyvendintų miesto vietų, ir tik žydų erdvės buvo perpildytos žmonių.“⁶ Nors žydų studentai mokėsi vos dvide-

⁴ *Cahan A.* The Education of Abraham Cahan. Philadelphia, 1969, p. 12.

⁵ Ten pat, p. 106.

⁶ Ten pat.

šimt minučių kelio nuo žydų kvartalo, jiems tai atrodė „pasaulio pakraštį“⁷. Kva-
pų ir erdvės kontrastas pabrėžė skirtumo tarp žydų ir nežydų išpūdį.

Nenuostabu, jog *Mokyme* gausu požymių, liudijančių Kahano susižavėjimą viskuo, kas rusiška. Nors Kahano tėvai rūpinosi savo vieninteliu sūnui suteikti tinkamą religinį išsilavinimą, devynmetis mokėdavo po tris grašius per savaitę už rusų kalbos pamokas žydų jaunuoliui, kuris mokykloje mokėsi rusų kalbos. Nors tėvams tą kartą pavyko nutraukti savo sūnaus finansinį sandėrį, jie „negalėjo įveikti [jo] troškimo mokytis rusų kalbos“⁸. Valstybinės žydų mokyklos traukė Kahaną „tabu primygtinumu“⁹. Vien uždrausto vaisiaus torškimas negali paaiškinti fatalinio Kahano potraukio, nes šios mokyklos vis sparčiau ėmė nustoti savo tabu žymės. Kai kurios žydų šeimos žengdavo dar drąsesnį žingsnį – išsiųsdavo savo sūnus į vienintelę Vilniaus gimnaziją¹⁰, kur jie ne tik įgydavo neżydišką išsilavinimą, bet ir susiliedavo su neżydiška aplinka. XIX a. aštuntame dešimtmetyje žydų studentų skaičius gimnazijoje ėmė sparčiai didėti: „visas Vilnius, rodės, spindėjo nuo jų sidabrinių sagų ir galionų.“¹¹

Stipria traukos jėga jaunuoliams tapo valstybės siūloma gerovė, kuri kontrastavo su Vilniaus žydų skurdu. Tad nenuostabu, kad gimnazijos studentų uniformų „blizgančios sidabrinės sagos ir galionai“ žavėjo paauglį Kahaną, vilkinti „senu rudu nuobodžiu“ paltu, kurio „sagų pusė nebegalėjo išlaikyti jų svorio“¹². Septyniolikmetis Kahanas jautėsi taip, lyg „brangiausias noras, [jo] nerealiausia viltis“ galiausiai išsipildė: „aš esu Vilniaus žydų mokytojų instituto studentas, valgau valstybinį valgį, nešioju valstybinę uniformą.“¹³ Maistas buvo „geresnis, nei daugelis mūsų valgydavo namuose“¹⁴ ar tas, kurį valgyimo dienomis neturtingi ješivos studentai gaudavo iš savo rėmėjų, ne ką turtingesnių nei jie patys. Daug geriau būti „karūnoje“¹⁵, tai yra būti rengiamam ir maitinamam mokyklos. Klasės joje buvo be dėmelės, paklodės ir pagalvių užvalkalai buvo keičiami kiekvieną savaitę: „visur buvo gražiau ir švariau nei mūsų namuose.“¹⁶

⁷ Ten pat, p. 109.

⁸ Ten pat, p. 39.

⁹ Ten pat, p. 48.

¹⁰ Taip Vilniaus švietimą savo prisiminimuose regi A. Kahanas, tačiau tai nebuvo vienintelė gimnazija mieste.

¹¹ *Cahan A. The Education of Abraham Cahan*, p. 74.

¹² Ten pat, p. 75.

¹³ Ten pat, p. 105.

¹⁴ Ten pat, p. 108.

¹⁵ Ten pat, p. 47.

¹⁶ Ten pat, p. 108–109.

Kahanas priklausė rusifikuotų žydų grupei, kuri susidarė XIX amžiuje¹⁷. Pasak Ronaldo Sanderso, ši grupė buvo visai negausi: „1881 metais tik nedidelė inteligentijos dalis turėjo tokią tapatybę.“¹⁸ Kita vertus, didžioji dauguma žydų ėmė jaustis „atskirti nuo savo aplinkos labiau nei bet kada; šį atskirumo jausmą stiprino ypatinga persekiojimų, kuriuos caras naudojo prieš žydus, istorija.“¹⁹ Rusifikacija, detaliai aprašyta Kahano autobiografijoje, palietė tik dalį Sėslumo zonoje gyvenusių žydų. Kol žydai, gyvenę didžiuosiuose imperijos miestuose už Sėslumo zonos ribų priėmė rusifikaciją kaip geresnio išsilavinimo bei ekonominės padėties galimybę, žydai Sėslumo zonoje priešinosi rusų – nekenčiamo engėjo – kultūrai.

Kahanas buvo vienas iš nedaugelio rusifikuotų litvakų; itin mažai jų buvo miesteliuose. Miestietiškas Vilnius palengvino jo asimiliaciją su rusiška kultūra, tačiau net tarp Vilniaus žydų šios kultūros buvo reta, ypač tarp tų žydų, kurie buvo kilę iš ortodoksų šeimų. Styveno Kasedėjaus (*Steven Cassedy*) teiginys apie rusifikuotus „Lenkijos“ žydus, neabejotinai gali būti taikomas ir Lietuvos žydams, ypač Kahanui. „Daugeliu atveju, ypač jei karjeros siekiantis žydų intelektualas buvo kilęs iš tradicinės šeimos, rusifikacija reiškė kur kas daugiau nei tik rusų kalbos mokėjimą; tai neabejotinai reiškė daugelio praktikų, daug amžių išskyrusių Rusijos ir Lenkijos žydus [iš kitų], atsisakymą.“²⁰ Kahano siekis tapti „rusu“ reiškė jo nenorą būti litvaku. *Mokyme* atsiskleidžia, jog Kahanui Lietuva daugiausia buvo nematoma.

Nors didžioji pirmojo *Mokymo* tomo dalis buvo parašyta Lietuvoje, ji veikale minima vos keletą kartų. Užuominų apie Lietuvą pasirodo, kai Kahanas nori parodyti skirtumus tarp Lietuvos ir kitų imperijos sričių. Kahanas mini, kad šauktiniai į Rusijos armiją buvo imami iš skurdžiausių Lietuvos šeimų, tačiau Rusijos miestuose buvo galima sutikti karo veteranų, kilusių iš turtingų šeimų²¹. Kai Kahanas eidavo klausyti pamokslų, dvasininkus jis apibūdindavo kaip vietinius arba atvykusius ne iš Lietuvos²². Kai nebūdavo poreikio nubrėžti skirtumų, Lietuva su savo penkiomis provincijomis Kahano mintyse susiliedavo su kitomis Lenkijos, Baltarusijos, Ukrainos ar Rusijos provincijomis.

Tolima Lietuvos praeitis taip pat liko už Kahano domėjimosi ribų. Šeimos skurdas lėmė, kad jis negalėjo lankyti mokyklos toli nuo namų, todėl nusprendė stoti į

¹⁷ Sanders R. *The Downtown Jews: Portraits of an Immigrant Generation*. New York, 1969, p. 27.

¹⁸ Ten pat, p. 16.

¹⁹ Ten pat.

²⁰ Cassedy S. *To the Other Shore: The Russian Jewish Intellectuals Who Came to America*. Princeton, New Jersey, 1997, p. 12.

²¹ Cahan A. *The Education of Abraham Cahan*, p. 84.

²² Ten pat, p. 63.

vietos mokyklą Trakuose. Kahanas nebuvo priimtas į Trakų mokyklą – klasės joje jau buvo pilnos – tačiau pasinaudojo proga ištyrinėti šį istorinį Lietuvos miestą. Kahanas žinojo, jog „miestas buvo Lietuvos kunigaikščių namais“ ir aplankė „sugriautą pilį“²³. Tai toliausias Kahano žingsnis, žengtas žvelgiant į gimtąją Lietuvą – šalį, turinčią valstybingumo istoriją.

Buvusi Lietuvos kunigaikščių rezidencija sugriauta, o Rusijos valdžios egzistavimo simboliai matomi ir nepaliesti. Kadangi tai buvo pirmoji Kahano išvyka iš namų, jis žvelgė turisto žvilgsniu į šalies istoriją, kurią kaip palikimą paveldėjo savo prigimtinė teise. Vilniuje buvo gerokai daugiau istorinių objektų nei Trakuose, ir ne tik sugriautų, tačiau Kahanas žvelgia per pastatų prizmę į tuometį žydų Vilnių, kuris gyveno Rusijos imperijos istoriją. Vilniaus senamiestis, kur buvo žydų gyvenamasis kvartalas ir kur kiekvienas grindinio akmuo yra persisunkęs Lietuvos istorija, įsirežė jo atmintyje kaip miestas be vandentiekio, persismelkęs bjauraus kvapo: „atrodė, jog dvokas kiemuose sklido iš pastatų plytų.“²⁴ Kahano autobiografijoje Vilnius yra niekieno miestas. Neaišku, kas pastatė šį miestą ir kas, be žydų, aprašomuoju metu jame gyveno.

Kahano įsivaizduojamoje Lietuvoje, regis, trūko lietuvių. Jų atmintis tvyrojo sugriautoje Trakų pilyje arba jie kybojo kartuvėse, net po mirties klaidingai tapatinami su lenkais. Būdamas jaunu žmogumi, Kahanas galėjo apibūdinti vietos nežydus tik pagal jų vartotas kalbas, nors pats paaiškina, kad nemokėjo ir nesuprato lietuviškai. Savo biografijoje Kahanas aprašo tik vieną susidūrimą su lietuviais. Nuomotu vežimu keliaudamas į Molėtus (Malat) su socialistine misija, jis pateko į smarkią liūtį ir prisiglaudė smuklėje „perpildytoje prakaituotų, pypkes traukiančių lietuviškai kalbančių valstiečių.“²⁵ Kahanas pripažįsta „negalėjęs suprasti nė žodžio.“²⁶ Vėliau jis prasilenkė su valstietėmis, kurios „ėjo basomis per lietu, rankose atsargiai laikė batus.“²⁷ Šie skurdūs prisiminimai rodo, kad Kahano ir etninės Lietuvos vietos gyventojų sąlyčio beveik nebuvo. Jis buvo miesto dabita nauju pilku kostiumu ir šiaudų skrybėle, jaunas kolonistų valdomos švietimo institucijos absolventas ir aistringas naujai atsivertęs socialistas, slapta misija atvykęs į „atsilikusį kaimą“, kur valstiečiai per lietu vaikšto basi, rūko pypkes ir smuklėse kalba visiškai nesuprantama kalba.

²³ Ten pat, p. 81.

²⁴ Ten pat, p. 12.

²⁵ Ten pat, p. 159.

²⁶ Ten pat.

²⁷ Ten pat.

EZRA BRUDNAS: DAR VIENAS RUSIFIKUOTO ŽYDO ATVEJIS

Ezros Brudno autobiografinis romanas *Bėglys: klajoklio, ieškojusio namų, prisiminimai* (*The Fugitive: Being Memoirs of a Wanderer in Search of a Home*, 1904) brėžia paraleles su istorija, papasakota jo tėvynainio ir tos pačios socialinės kilmės rašytojo Kahano. Apskritai, Brudno darbai atskleidžia laipsnišką jo kaip imigranto ir žydo tapatybės neigimą amerikietiškos auditorijos akivaizdoje. Rodos, Brudnas bandė pasiekti Amerikos skaitytojus pamažu naikindamas savo kultūrinę tapatybę, stengdamasis ištrinti savo etninį marginalumą. Skaitant autobiografinį *Bėglį* reikėtų suprasti rašytojo troškimą įtikti savo skaitytojams. Jis formuoja pagrindinio veikėjo – Izraelio – gyvenimo istoriją taip, kad ši atitiktų Amerikos skaitytojų vaizduotėje sukurtą Rusijos žydo vaizdinį. Visa Izraelio – „klajoklio, ieškančio namų“ – kelionė gali būti interpretuojama kaip netikėtas susidūrimas ir bandymas pabėgti nuo skirtingų antisemitizmo apraiškų, atėmusių iš jo saugumo ir priklausymo jausmus, kuriuos turėjo užtikrinti namai. Knygoje fiksuojamos sudužusios rusifikuotų žydų viltys tapti teisėtai „tėvynės“ Rusijos sūnumis. Izraelis, taip pat apimtas masinio nacionalistinio išeivijos užsidegimo, atsisveikino su „žeme, kuri suteikė [jam] gyvenimą, ir stengėsi jį sunaikinti.“²⁸

Regis, jog Izraelio „žemė“ yra Rusija, kuri jam atrodo esanti vienalytė teritorija. Nepaisant dažnų Izraelio nuorodų į Lietuvą, skaitytojui susidaro įspūdis, jog Brudnui Lietuva reiškia Rusijos imperijos regioną ir vieną iš žydiškumo atšakų. Lietuviškos kultūros ženklų stoka paverčia Brudno Lietuvą nepažįstama etniniais lietuviams. Romano herojus aiškiai neatskiria gimtosios Lietuvos nuo likusios Rusijos. Nors jis tvirtina gimęs „sename, purviname, apsnūdusiame, tipiškame“²⁹ Lietuvos mieste, pasakotojo „tipiškos“ Lietuvos aprašymas nėra nuoseklus. Jis aprašo šaltas „rusiškas“ žiemas, tankius ir didelius „tikrus Rusijos miškus“³⁰. Pasakotojas veikiausiai vartoja sąvoką *Lietuva* kaip teritorinį apibrėžimą, nusakantį geografinį imperijos regioną. „Tipiškai lietuviškas“ gali būti ir „tikras rusiškas“ tuo pat metu. Kultūrinės ir geografinės nežydų pasaulio sankirtos, skirtumai taip kolonisto ir kolonizuoto išsityrynė veikėjo vaiko atmintyje.

Pasakotojas pabrėžia XIX a. Lietuvos ir joje gyvenančių žydų atsilikimą ir skurdą. Jis aprašo Izraelio gimtojo miestelio „kaimietišką vargą“, „rąstines trobas šiaurinėmis stogais“, „purvinas negrįstas gatves ir dvokiančius skersgatvius“, „apgriu-

²⁸ *Brudno E. S. The Fugitive: Being Memoirs of a Wanderer in Search of a Home*. New York, 1904, p. 269.

²⁹ Ten pat, p. 3.

³⁰ Ten pat, p. 43.

vusią viešąją pirtį“ ir „tvenkinį, kuriame vasarą pakaitomis maudėsi berniukai ir karvės“³¹. Miestelyje gyveno žydai ir nežydai, mat jis galėjo pasigirti dviem maldos namais – „nuo audrų nukentėjusia mūrine sinagoga ir stačiatikių cerkve aukšta smaile“³². Dveji maldos namai byloja čia gyvenus skirtingas bendruomenes, o jų senumas – šias grupes buvus vietines ir kartu gyvenus ilgą laiką. Tekste minima „cerkvė“ leidžia spėti, kas iš tiesų buvo tie nežydai.

Romane esama dviejų tiesioginių užuominų apie lietuvius; tačiau abu kartus šis terminas vartojamas ne etniniam lietuviams, o Lietuvos žydams apibūdinti. „Leiskite grįžti prie lietuvio“³³, – rašo jis kalbėdamas apie save. Kai gimtąjį Izraelio miestelį sunaikino ugnis, jis užjautė tėvus šeimų, kurios turėjo pradėti gyvenimą iš naujo kitame tokiam pat miestelyje, nes „būdami įkalinti Sėslumo zonoje“³⁴ jie negalėjo ieškoti kitų galimybių. Pasakotojas kalba apie šiuos nelaimės palaužtus žmones kaip apie lietuvius: „lietuviams nieko nėra baisiau už gaisrą“³⁵. Sakydamas *lietuviai* pasakotojas turi omenyje Lietuvos žydus, nes būtent jie yra „įkalinti Sėslumo zonoje“. Skurdas ir įkalinimas buvo labiausiai pastebimi jų „lietuviškumo“ bruožai.

Romane esama vos keleto vietų, kurios gali būti interpretuojamos kaip tipiškai lietuviškos: „aukšti juodi kryžiai, liūdnam stovintys turgaus aikštės viduryje“, vandens malūnas viename ir vėjo malūnas kitame miestelio gale, „melsvai žali miškai, banguojantys kviečių laukai ir žydintys vaismedžių sodai“³⁶. Geriausiai atpažįstama lietuviška scena romane yra aprašyti nežydų berniukai, kurių veikla, išvaizda ir elgesys leidžia suprasti juos buvus lietuvius. Ugniai sunaikinus gimtąjį Izraelio miestelį, jis klajojo miške, kur sutiko grupelę „kiauliaganių“³⁷. Nematomas Izraelis stebėjo penkis berniukus nebalinto lino marškiniais ir kelnėmis, basus. Jų šviesūs plaukai krito ant pečių „kaip neišdirbtos kanapės kutai“³⁸. Aprašyta berniukų išvaizda būdinga lietuviams, nors nebūtinai vien jiems.

Izraelis iš už krūmo spoksojo į penkis berniukus, „ant pilvo gulinčius žolėje“³⁹. „Kai juos stebėjau“, prisimena Izraelis, „pasiėmę dūdeles, pagamintas iš gluosnio žievės, jie vienas po kito grojo valstietiškas melodijas.“⁴⁰ Tai vienintelis romano

31 Ten pat, p. 3.

32 Ten pat.

33 Ten pat, p. 4.

34 Ten pat, p. 41.

35 Ten pat, p. 39.

36 Ten pat, p. 3.

37 Ten pat, p. 49.

38 Ten pat.

39 Ten pat, p. 47.

40 Ten pat.

epizodas, kai pasakotojas žavisi vietos valstiečių kultūra. Jų grojamos melodijos jam atrodo „mielos, išraiškingos, smagios ir tokios paprastos.“⁴¹ Šie žmonės gali būti lietuviai. Izraelis net pavydi berniukams ir nori perimti jų kultūrą, tapti vienu iš jų: „mano širdis prisipildė pavydo. Aš taip pat norėjau būti kiauliaganiu, var-tytis aukštoje žolėje medžių pavėsyje ir švilpauti melodijas.“⁴² Ši švelniai perteik-ta kaimiška scena, kai žydas trokšta susitapatinti su valstietiška neżydų kultūra, yra vienas iš retų atvejų ne tik Brudno, bet ir kitų XIX a. pabaigos–XX a. pradžios Amerikos žydų kūryboje. Nors Brudnas paneigia šios scenos grožį paversdamas ją brutaliu antisemitiniu išpuoliu, aprašymas byloja, jog rašytojas buvo susidūręs su vietinių neżydų liaudies kultūra ir gebėjo įvertinti jos žavesį.

Parašytas dviem dešimtmečiais anksčiau nei Kahano autobiografija, Brudno romanas apie dvi iš eilės Izraelio akultūracijas – pirmiausia su rusiška, vėliau su Amerikos kultūra, pakartoja autobiografijoje aprašytą dvejopą Kahano akultūraci-ją. Šie du literatūros kūriniai papildo vienas kitą ir paaiškina pasirinktų Lietuvos žydų, buvusių Rusijos valdžioje, rusifikacijos procesą. Abiem šiems tekstams bū-dingas sąlyginis autoriaus lietuvių etninės kultūros neišmanymas. Tik trumpas epizodas Brudno romane yra skirtas vietinės liaudies kultūros, veikiausiai etninių lietuvių, grožiui aprašyti. Kaip matyti romane, litvako Lietuvos vaizdiny atspindi jos atsilikimą, skurdą ir purvą. Lietuvos „atsilikimą“ lėmė antisemitinės vietos gyventojų neżydų nuostatos, žydų tradicionalizmas, kurį turėjo apšviesti Rusijos, o vėliau Amerikos kultūra. Šis romanas gali būti puikus Lietuvos vaizdinio, su-sidariusio vietos litvako akyse, pavyzdys ir pasakojimas apie klajojančio litvako tapatybę.

Veiksniai, ištrynę lietuviškumo elementus iš angliškų Kahano kūrinių, paveikė ir autobiografinio Brudno veikėjo užmaršumą Lietuvos ir lietuvių atžvilgiu. Bru-dnas, kaip ir Kahanas priklausė nedidelei rusifikuotų Lietuvos žydų grupei ir rašė XIX a. pabaigos–XX a. pradžios Amerikos skaitytojų auditorijai. Tiek Kahanas, tiek Brudnas Lietuvą matė tik kaip žydišką Lietuvą, priklausančią Rusijos imperijai. Jų nenusimanymas apie lietuviškumą geografinėje teritorijoje, vadinamoje Lietuva, patvirtina daugelio žydų ir lietuvių istorikų įžvalgą, kad Lietuvos žydų bendruo-menė buvo atskirta nuo lietuvių aplinkos. Lietuvos žydų tapatybė atpažįstama kaip lietuviška tik palyginus ją su kitomis Europos žydų tapatybėmis, o lietuviš-kojo žydiškumo supratimas mažai ką bendra turi su etninių lietuvių lietuviškumu. Ta pati žemė maitino dviejų skirtingų žmonių grupių šaknis.

Kita vertus, demografinė XIX a. Lietuvos padėtis lėmė, kad vieni žydai turėjo daugiau ryšių su vietiniais lietuviais nei kiti. Analizuojant autobiografinį Brudno

⁴¹ Ten pat.

⁴² Ten pat, p. 48.

romaną aiškėja, kad pagrindinis herojus, o tikriausiai ir autorius, užaugo Rytų Lietuvoje, mišrioje slavų dominuojamoje aplinkoje, Kahanas – didžiausiame Lietuvos mieste Vilniuje, kur žydai sudarė daugiau nei pusę gyventojų, o lietuvių buvo vos du procentai. Būtų galima tikėtis, jog gyvenimas arti vienas kito turėtų paskatinti bendrauti net atsiribojusias bendruomenes. Vienintelė Goldos Stone knyga *Vilkstinė mano metų: autobiografija* (*My Caravan of Years: An Autobiography*; 1945) patvirtina šią prielaidą.

MATOMA GOLDOS STONE LIETUVA

Golda Stone užaugo Suvalkijoje ir daugiau bendravo su lietuviais nei Brudnas ar Kahanas. Beveik visoje Suvalkų teritorijoje lietuvių kalba buvo įprastesnė nei rusų ar lenkų⁴³. Stone knygoje, kur autorė lietuvių kultūrą supranta kaip daugumos kultūrą, aptinkame pasakojimą apie visiškai kitokią tapatybę. *Vilkstinėje mano metų* aprašomas tas pats istorinis tarpsnis kaip ir Brudno romane ar Kahano autobiografijoje – XIX a. pabaiga–XX a. pradžia. Tačiau knyga buvo parašyta dviem dešimtmečiais vėliau nei Kahano autobiografija ir keturiasdešimt metų po Brudno romano pasirodymo. Autobiografijoje Stone piešia savo pačios – Lietuvos žydaitės – paveikslą, unikalų žvelgiant iš pozityvios senosios valstybės perspektyvos.

XX a. šeštasis dešimtmetis žymėjo Amerikos žydų požiūrio į Rusiją pokyčius. Iki tol jų atmintyje Rusijos imperija išliko daugiausia dėl antisemitinės prievartos, tačiau amžiaus viduryje į ją imama žiūrėti kaip į nostalgijos objektą⁴⁴. Šis regionas ėmė priminti žydams teigiamus dalykus – šeimą, pamaldumą, bendruomenę ir dvasingumą⁴⁵. Nors neigiami senosios valstybės vaizdiniai išliko, šeštajame dešimtmetyje jie buvo atmiešti teigiamų, nostalgiškų vaizdų⁴⁶. Parašyta penktajame dešimtmetyje, Stone knyga gali būti laikoma ankstyvuojū nostalgikų atsiminimų apie „rusišką“ praeitį pavyzdžiu ir, kaip teigė Styvenas Ziperšteinas (*Steven J. Zipperstein*), atminties poslinkio pranašu.

Negana to, tai atpažįstami lietuviškos praeities atsiminimai. Stone autobiografija neatitinka nei amžiaus pradžioje, nei jo viduryje egzistavusio „Rusijos“ modelio žydų atsiminimuose. Labiausiai stebina Stone tekste atskleistas nepakartojamas Lietuvos matymas Lietuvos žydės akimis. Kitas unikalus Stone užrašytų prisimi-

⁴³ Zinkevičius Z. Rytų Lietuva praeityje ir dabar. Vilnius, 1993 p. 139.

⁴⁴ Zipperstein S. J. *Imagining Russian Jewry*. Seattle, 1999, p. 4–5.

⁴⁵ Ten pat, p. 5.

⁴⁶ Ten pat.

nimų aspektas – teigiama Lietuvos žydų bei etninių lietuvių simbiozė ir net tam tikra XIX a. žydų akulturacija lietuviškoje kultūroje. Šiuo atžvilgiu asmeniniai Stone atsiminimai apie jos praeitį Lietuvoje ne tik prieštarauja vyraujančiai Amerikos žydų atsiminimų tendencijai, bet ir griaua įsitikinimą apie Lietuvos žydų abejingumą Lietuvai ir jos kultūrai.

Golda Stone, gimusi kaip Olga Tuvin, atvirumą kitoms kultūroms paveldėjo iš savo tėvų bei močiutės iš tėvo pusės. Visos trys Tuvinų kartos gyveno šalia lietuvių kaimynų miestuose ir kaimuose, kur sumišai gyveno lietuviai, žydai ir slavai. Olgos tėvas rabinas Efraimas Tuvinas buvo kilęs iš Veliuonos, kur tuo metu tebe gyveno jo motina. Olga dažnai ten važiuodavo arklio traukiamu vežimu. Veliuona atrodo labiau kaimiška ir labiau lietuviška nei Plokščiai⁴⁷ – nedidelis miestelis Suvalkijoje, kur tuo metu gyveno šeima. Olgos motina Sara Tuvin buvo kilusi iš Kalvarijos. Šis miestelis buvo Vakarų Lietuvoje, todėl tikėtina, kad dauguma nežydų gyventojų buvo lietuviai.

Priešingai nei Kahanas ir Brudnas, kurie vengė Rusijos nežydus įvardyti pagal etniškumą, Stone lengvai skyrė etnines grupes mieste, kuriame gyveno, ir jos močiutės kaime. Bajoras, turėjęs dvarą Plokščiuose, buvo lenkas. Tarnai Pavelas ir Manja ir gretimo kaimo gydytojas Michailas Petrovičius buvo rusai. Katalikų vyskupas tėvas Grigalius, dažnai lankęsis jų namuose, ir Olgos žaidimų draugai kaime pas močiutę buvo lietuviai. „Kaime mes kalbėjome lietuviškai.“⁴⁸ Stone prisimena ir atskleidžia, kad dauguma kaimo gyventojų buvo lietuviai ir visa jos šeima mokėjo lietuviškai. Ponas ir ponia Tuvinai kabėjo rusiškai ir vartojo šią kalbą bendraudami su tarnais rusais Pavelu ir Manja. Olga paminėjo šį faktą paaiškindama, kodėl kiti namiškiai „suprato rusiškai“⁴⁹. Šeimos gebėjimas „kalbėti lietuviškai“ ir tikrai „suprasti rusiškai“ leidžia daryti prielaidą, kad lietuviškai kalbantieji sudarė didžiąją nežydų gyventojų dalį tiek Plokščiuose, tiek Veliuonoje.

Pasakotoja mini „dvidešimt ar trisdešimt žydų šeimų“, gyvenusių Plokščių bendruomenėje⁵⁰. Žydų bendruomenė, matyt, buvo mažesnė nei lietuvių. Pasakotojos atmintyje atgyja miesto vaizdas su „maža medine bažnytele ant kalvos stačia bokšto smaile, staiga šaunančia į dangų.“⁵¹ Ji tenkino lietuvių valstiečių poreikius. Į Olgos atmintį lietuviai įsirežė kaip „linksni“, vilkintys „margus spalvotus drabužius“ ir „važiuojantys ar sunkiai einantys iš laukų, bažnyčios ir atgal.“⁵² Kelios

⁴⁷ Angliškame tekste autorius mini pavadinimą *Ploksh*.

⁴⁸ *Stone G. My Caravan of Years: An Autobiography*. New York, 1945, p. 24.

⁴⁹ Ten pat.

⁵⁰ Ten pat, p. 3.

⁵¹ Ten pat.

⁵² Ten pat.

miestelio žydų šeimos meldėsi ir mokėsi Tuvinų šeimai priklausančio namo priestate, kuris kartu buvo kaip sinagoga. Matyt, miestelyje nebuvo žydų mokyklos, nes Tuvinų vaikus mokęs mokytojas gyveno jų namuose ištisus metus. Lietuvių vaikai lankė parapijos mokyklą, priklausančią katalikų bažnyčiai. Olga dažnai lankydavosi mokykloje su savo draugais lietuviais. Šios detalės ne tik byloja apie vaikų mokymosi galimybes ir miestelyje gyvenančių bendruomenių dydį, bet ir leidžia kelti prielaidą apie abipusį atvirumą kitai kultūrai. Skirtingų kultūrų vaikai ne tik kartu žaidė; rabino duktė lankydavosi katalikų mokykloje. „Noriu, kad ji suprastų ir gerbtų kitų tikėjimą taip, kaip mes norime, kad kiti gerbtų mūsų“⁵³, – paaiškino rabinas Tuvinas katalikų vyskupui Grigaliui.

Nors Lietuva neegzistavo kaip politinis darinys, rabinas Tuvinas lietuvius laikė tikraisiais krašto gyventojais ir palaikė nacionalines lietuvių aspiracijas. „Mes, lietuviai, žydai ir krikščionys, turime daug bendra“⁵⁴, – teigė rabinas kunigui. Tuvinas atskleidė lietuvių ir Lietuvos žydų ryšį brėždamas šių tautų istorijos paraleles: „nepaisant pasikartojančių germanų ir slavų įsiveržimų <...> išlaikėte savitą lietuvišką individualybę ir, nepaisant visų pastangų ją išnaikinti, laikėtės tvirtai ir išsaugojote savo kalbą.“⁵⁵

Stone pateikia istorinius faktus per lietuvių nacionalizmo prizmę. Ji informuoja skaitytoją, jog „spauda lietuvių kalba buvo draudžiama.“⁵⁶ Ji mini ir vadinamąsias vargo mokyklas, ir tautinį laikraštį *Aušra*, kuris buvo leidžiamas „Tilžėje, Rytų Prūsijoje.“⁵⁷ Stone prisimena, jog du kartus per savaitę lietuvių valstiečių vaikai „diecezijos kunigo buvo mokomi katekizmo.“⁵⁸ Ji taip pat atkreipia dėmesį, jog „keliose neuždarytose mokyklose vaikai buvo mokomi tik rusiškai.“⁵⁹ Tačiau, Stone žodžiais tariant, tai nesustabdė lietuvių motinų šnibždėti savo vaikams: „O mano vaike, esi lietuvis. Žodžiai, kuriuos tau dabar tariau, yra tavo tautos kalba.“⁶⁰ Valstietės motinos, mokančios savo vaiką skaityti ir tuo pat metu verpiančios linus ar vilną, vaizdinys yra pažįstamas daugeliui lietuvių. Tai buvo slaptoji namų mokykla, įamžinta žymaus lietuvių menininko Petro Rimšos skulptūroje.

Būdama septynerių Olga neteko tėvo, o į Ameriką emigravo sulaukusi penkiolikos – jaunesnė nei Kahanas ir Brudnas. Aiškos istorinės aliuzijos atskleidžia Lie-

⁵³ Ten pat, p. 16.

⁵⁴ Ten pat.

⁵⁵ Ten pat.

⁵⁶ Ten pat, p. 50.

⁵⁷ Ten pat, p. 51.

⁵⁸ Ten pat.

⁵⁹ Ten pat.

⁶⁰ Ten pat.

tuvos istorijos žinias, kurių ji tikriausiai įgijo vėliau. Jos dėstomi faktai – Lietuvos valstybingumas sąjungoje su Lenkija, ir jos griūtis 1795 m., Vilniaus universiteto uždarymas po 1831 metų sukilimo bei lietuviškos spaudos draudimas – liudija, kad ji suvokė save kaip Lietuvos žydę. Ji giria Lietuvos valstiečių kultūrinį nacionalizmą: „priespaudos ugnis buvo bejėgė prieš šilkinės jų kultūros stygas“⁶¹. Lietuvių tapatybės tvirtumą ji grindžia „atkaklumu, su kuriuo lietuviai <...> perduoda savo legendas ir dainas iš kartos į kartą.“⁶²

Stone mato lietuvių liaudies kultūrą šešiametės mergaitės, o ne jos tėvo ar nušimanančios pasakotojos akimis. „Mes laktėme nuo durų prie durų kiekvienuose namuose rinkdamos šviesių spalvų kaspinus, kad galėčiau surišti plaukus taip, kaip kitos mažos mergaitės“⁶³, – prisimena Olga Tuvin. Kiekvienuose namuose buvo staklės ir „besisukantis verpimo ratelis“⁶⁴. Lietuvės kartais leisdavo Olgai „suverti pilkos vilnos, iš kurios buvo siuvami moterų drabužiai, siūlus į šaudyklę.“⁶⁵ Kai Olga žiemą viešėdavo pas močiutę, lietuviai valstiečiai rogėmis parsiveždavo ją į savo namus, o vakarais parveždavo atgal. Viešėdama pas juos Olga „žaisdavo su vaikais, valgydavo virtus kiaušinius, grūdus ir kitokią maistą, kurio nedraudė valgymo taisyklės (košeris – vert. past.)“⁶⁶.

Savo pasakojimuose Stone pabrėžia lietuvių vaišingumą ir paprastą jų namų grožį. Ten, kur Brudnas matė Lietuvos kaimo purvą, Stone – linksmus gėlių darželius prie kiekvieno namo⁶⁷, margaspalvius kaspinus lietuvių plaukuose⁶⁸, pilką namuose siūtų drabužių vilną⁶⁹, stebėdama lietuves audėjas ji girdi šaudyklę ir miklius pirštus grojant begarsę dainą⁷⁰. Poetinis grojančių staklių vaizdinys gali būti susijęs su Olgos girdėtomis lietuviškomis dainomis. Dainuojančių ir besijuokiančių lietuvių vaizdas įstrigo Stone atmintyje: „jie dažnai man dainavo savo dainas ar balades“⁷¹. Kaip Aptonas Sinkleras (*Upton Sinclair*) *Džiunglėse*, pabrėždamas lietuviškų vestuvių ypatumus vartojo žodį *veselija*, taip Stone angliškame tekste vadina lietuviškas dainas *dainomis*, pabrėždama jų lietuviškumą.

⁶¹ Stone G. *My Caravan of Years: An Autobiography*. New York, 1945, p. 50.

⁶² Ten pat.

⁶³ Ten pat, p. 21.

⁶⁴ Ten pat, p. 46.

⁶⁵ Ten pat.

⁶⁶ Ten pat, p. 48.

⁶⁷ Ten pat, p. 21.

⁶⁸ Ten pat.

⁶⁹ Ten pat, p. 46.

⁷⁰ Ten pat.

⁷¹ Ten pat, p. 50.

Kitoje kaimo scenoje Stone aprašo dalyvavimą talkoje. Keli jauni vyrai, padėję kaimynams tvarkyti šieną, pakvietė Olgą prieiti arčiau. „Kai ji droviai priartėjo jų, vienas augalotas darbininkas lininiais plaukais švystelėjo ją kitam vyrui į rankas ir šis ją užkėlė ant vežimo viršaus, papuošė galvą savo mažosios dukrelės pintu gėlių vainiku.“⁷² Tuomet jie dainavo lietuvių liaudies dainas. Stone užfiksavo džiaugsmingą, lengvą talkos atmosferą, kur darbas pynėsi su juokais ir dainomis. Šis ryškus įspūdis rėmėsi jos pačios jausmais ir potyriais. Iš pradžių, artėdama prie nepažįstamųjų, ji buvo baikšti; vėliau, atsidūrusi ant šieno prikrauto vežimo, susijaudino ir išsigando; galiausiai jautėsi pamaloninta gavusi gėlių vainiką ir klausydamasi lietuviškų dainų.

Nežydų liaudies tradicijos aprašomos su tokiu pat susižavėjimu kaip ir kaimo scena su kiauliaganiais Brudno romane. Tačiau nežydų požiūris į mergaitę yra visiškai kitoks nei Brudno aprašytoje situacijoje, kai pagrindinis herojus slapta stebi liaudies melodijas grojančius berniukus, kurie vos priėjusį jį užpuola. Su Olga elgiamasi kaip su viešnia, o kartu ir kaip su kaimynės anūke. Priešingai nei Brudno herojus, laukiantis pavojaus iš kiekvieno nežydo, Olga savo močiutės drąsinama eiti į lietuvių ūkį: „Eik, mažyle, eik, nebijok.“⁷³ Olga jaučiasi laukiama savo lietuvių draugų namuose ir kaimo mokykloje. Stone išreiškia mintį, kad mišri Plokščių miestelio bendruomenė sugyvena draugiškai, vyrauja abipusė pagarba skirtingoms religijoms ir kultūroms. Ji pabrėžia idilišką žydų ir nežydų sugyvenimą mieste. Sklandė gandai apie pogromus kaimyniniuose kaimuose, keliaujančius bažnyčių plėšikus, neišauklėtus rusų valstiečius, tačiau niekas nedrumstė kaimiškos Olgos miestelio atmosferos. Stone pavaizduoti žydų ir nežydų santykiai gimtojoje Suvalkijoje itin kontrastuoja su būdingu žiaurumu ir prievartos prieš žydus Rusijos imperijoje ir Rytų Europoje aprašymu.

Žydų ir nežydų santykių vaizdavimo išskirtinumą bendrame istorinių ir grožinių aprašymų fone Stone atveju galėjo lemti jos retrospektyvus, nostalgiskas požiūris į gimtąjį miestą ir šalį, netipiškas gilią tolerancijos tradicijas turinčios šeimos auklėjimas ir svarbiausia – ideologija. Stone siekia mesti iššūkį Rusijos žydo stereotipui amerikiečių vaizduotėje ir kritikuoja Amerikos polinkį sunaikinti savo emigrantų skirtybes skirstant juos į dideles tariamai vienalytes grupes. Ji pabrėžia kultūrinę toleranciją, kurią pati ir jos šeima patyrė Lietuvoje, ir gretina ją su pagarbos kultūriniais skirtumams trūkumu, kurį patyrė Amerikoje. Olga Tuvin išvyko į Ameriką 1889 m., vos penkiais metais vėliau nei Kahanas ar autobiografinis Brudno herojus Izraelis. Ji atvyko būdama Lietuvos žyde Tuvin, o Amerika pasitiko ją taip, lyg ši būtų stereotipinė Rusijos imperijos žydė.

⁷² Ten pat, p. 47.

⁷³ Ten pat, p. 46.

Nostalgiskas, idealistinis Olgos Tuvin – Goldos Stone, tėvo vaikystės namų vaizdiny Amerikos skaitytojams apibūdino netipišką jos, kaip „Rusijos“ žydės, patirtį. Romantizuota, idealistinė gimtosios Lietuvos vizija sukūrė daugiakultūrės simbiozės paveikslą, kuris buvo teigiamas, palyginti su skirtumus ignoruojančia Amerika. „Sustiprintą sentimentalumą“, kuris tapo būdingas Amerikos žydų požiūriui į Rytų Europą, Ziperšteinas aiškina bandymu „prikelti“ Rytų Europos žydų gyvenimą „kaip atsvarą Amerikai“⁷⁴. Nostalgiskas Amerikos žydų sentimentalumas žydiškai Rytų Europos praeičiai ėmė reikštis po holokausto, išnaikinusio Rytų Europos žydus, todėl ir atrodo paradoksalus ir, Ziperšteino žodžiais, „tebėra sunku jį įvertinti“⁷⁵.

Stone, kaip ir vėlesni sentimentalių pasakojimų apie Rytų Europos žydų praeitį autoriai, neužsimena apie pastarąjį jos gyvenimo įvykį (romanas buvo išleistas tais pačiais metais, kai baigėsi Antrasis pasaulinis karas). Šį nutylėjimą galėjo lemti tos pačios priežastys, kurios paveikė ir jos sekėjus. Ziperšteinas, kalbėdamas apie Devorą (Deborą) E. Lipštadt (*Lipshtadt*), pažymi, jog „Europoje įvykusi katastrofa netapo „Amerikos žydų tapatybės konstrukto veiksmu“ iki pat XX a. septintojo dešimtmečio.“⁷⁶ Turint omenyje šį teiginį nenuostabu, kad Stone, rašydama savo autobiografiją Antrojo pasaulinio karo įvykių metu, vengia holokausto temos. Stone autobiografiją galima skaityti ne tiek kaip jos gyvenimo pasakojimą, kiek kaip tikėtiną Lietuvos ir lietuvių – tokių, kokius juos matė XIX a. Lietuvos žydaitė, aprašymą. Tai, jog Stone autobiografija buvo parašyta retrospektyviai, nemenkina jos aprašytos perspektyvos įtikinamumo. Kahanas taip pat, tik porą dešimtmečių anksčiau, savo autobiografiją rašė retrospektyviai. Net jei nostalgiskas ir sentimentalus Lietuvos ir lietuvių paveikslas tarnavo jos tikslui pavaizduoti paliktą Lietuvą kaip kontrastą Amerikai, į kurią atvyko, jos autobiografija yra vertingas individualių atsiminimų apie Lietuvos praeitį aprašymas.

Kaip teigia Ziperšteinas, nepaisant augančios tiek teigiamos, tiek neigiamos reikšmės Amerikos žydų vaizduotei, iki XX a. šeštojo dešimtmečio Rytų Europa „buvo tuščia, praradusi spalvas, struktūrą ir sudėtingumą.“⁷⁷ Tai, kas liko, buvo „ne daugiau nei miesto, provincijos ar galbūt upės pavadinimas.“⁷⁸ Rytų Europos vienodumas ir neapibrėžtumas Amerikos žydų vaizduotėje sumišo su bendru neapibrėžto ir bespalvio regiono vaizdiniu, kuris Vakarų vaizduotėje buvo pažymėtas „kitoniškumo“ ženklu. Stone nuspalvino vieną taškelį šiame pilkame regione.

⁷⁴ *Zipperstein S. J. Imagining Russian Jewry* Zipperstein, p. 29.

⁷⁵ Ten pat, p. 29.

⁷⁶ Ten pat.

⁷⁷ Ten pat, p. 94.

⁷⁸ Ten pat.

Maža to, asmeniniai Stone atsiminimai metė iššūkį dviem vyraujantiems įsitikinimams apie žydišką Lietuvos praeitį. Pirmasis jų – tai daugelio lietuvių istorikų įsitikinimas, jog lietuviška kultūra ir politinės lietuvių aspiracijos buvo svetimos Lietuvoje gyvenantiems žydams. Antrasis, būdingas Amerikos istorikams ir literatūros tyrinėtojams, – kad visa Rytų Europa buvo nuolatinės vergovės vieta ten gyvenantiems žydams. Nors abu šie įsitikinimai yra pagrįsti istoriniais tyrimais, negalima ignoruoti liudijimų, prieštaraujančių įsitvirtinusiems apibendrinimams.

LIETUVOS ATMINTIS PIETŲ AFRIKOJE

Sprendžiant iš Pietų Afrikos literatūros anglų kalba, pasirodžiusios iki Antrojo pasaulinio karo, atsiminimai apie Lietuvą sustiprėjo tik tarp litvakų palikuonių. Nenuostabu, kad šioje literatūroje atsispindi ne pirminiai atsiminimai, o greičiau kolektyvinė Pietų Afrikos žydų Lietuvos atmintis. Pavyzdžiui, antros kartos imigrantai Rouz Zwi ir Danas Jakobsonas emigravę iš Pietų Afrikos, savo literatūrinuose darbuose, kuriuose pasakojama apie Lietuvos žydų patirtis Pietų Afrikoje XIX a. pabaigoje–XX a. pabaigoje, išreiškia litvakų tapatybę ir atmintį. Jakobsonas litvakiškas temas atgaivina romane *Pradedantieji* (*The Beginners*, 1962) ir trumpuose pasakojimuose, ypač *Zulu ir Zeidė* (*The Zulu and the Zeide*, 1956). Zwi parašė keletas knygų, kurias galima vadinti žydų, emigravusių į Pietų Afriką, saga: *Dar vieni metai Afrikoje* (*Another Year in Afrika*, 1980), *Apversta piramidė* (*Inverted Pyramid*, 1981), *Tremtiniai* (*Exiles*, 1984) ir *Saugūs namai* (*Safe Houses*, 1993). Zwi gimė Meksikoje, Lietuvos žydų šeimoje, vėliau gyveno Pietų Afrikoje, Londone, Izraelyje, šiuo metu – Australijoje. Daugiausia įtakos formuojantis jos litvakiškai tapatybei turėjo tai, kad ji augo Pietų Afrikos žydų bendruomenėje. Jakobsonas gimė Johanesburge, mokėsi Kimberlyje, tačiau paliko gimtąją šalį norėdamas išbandyti gyvenimą kibuče Izraelyje, akademinę veiklą JAV, gyvenimą Didžiojoje Britanijoje.

Pietų Afrikos istorikai ir mokslininkai atkreipė dėmesį į tarp šioje šalyje gyvenančių žydų vyraujančią lietuvišką kilmę. Savita šios etninės grupės istorija Gustavo Saronio ir Luiso Hotzo knygoje *Pietų Afrikos žydai* (*The Jews in South Africa*, 1955) atskleidė, kad dauguma Pietų Afrikos žydų buvo kilę iš Lietuvos. Šios bendruomenės vienalytiškumą autoriai lygina su Amerikos žydų įvairove⁷⁹. Po pusės amžiaus Milton Šain (Shain) ir Ričardas Mendelsonas savo knygoje *Atsiminimai, tikrovės ir vizijos: Pietų Afrikos žydų patirčių aspektai* (*Memories, Realities and Dreams: Aspects of the South African Jewish Experience*, 2000) teigia, jog Pietų Afrikos žydų bendruomenė

⁷⁹ The Jews in South Africa: A History, p. xii.

„iš esmės susikūrė po didelės žydų migracijos iš Lietuvos bangos, maždaug prieš keturiasdešimt metų iki Pirmojo pasaulinio karo.“⁸⁰ Žydų emigracija į Pietų Afriką buvo masinio žydų išsikėlimo iš Rytų Europos dalis. Dauguma jų pasitraukė į Šiaurės Ameriką, kita nedidelė dalis išsibarstė kas kur. Lietuvos žydams Pietų Afrika buvo antrasis migracijos tikslas po Šiaurės Amerikos. „Palyginti nedidelė atvykėlių į šią šalį, daugiausia iš Lietuvos, banga greitai tapo tokia didelė, kad aplenkė anksčiau atvykusių žydų, daugiausia iš Vokietijos ir Anglijos.“⁸¹

Dėl Lietuvos žydų emigracijos į Pietų Afriką žydų bendruomenė joje išaugo nuo 4000 asmenų 1880 metais iki 45 000 žydų 1910 metais⁸². Naujai atvykę skirtingų tradicijų žydai „pakeitė žydų bendruomenės sudėtį ir jos institucijų dvasią.“⁸³ Prieš atvykstant litvakams, Pietų Afrikoje žydų bendruomenės nebuvo. „Jie (Lietuvos žydai – vert. past.) pakeitė Pietų Afrikos žydų veidą – iš kelių silpnų tikinčiųjų grupių, kurių prisirišimas prie judaizmo dažnai buvo silpnas, jie tapo tvirtai įsikūrusia bendruomene.“⁸⁴ Maža to, priešingai nei JAV, kur skirtingos Rytų Europos žydų grupės buvo susiliejusios į bendrą „Rusijos žydų“ kategoriją, Pietų Afrikoje Lietuvos žydai aiškiai dominavo tarp kitų žydų imigrantų. Kaip teigia Geršateris, Pietų Afrikos bendruomenė dažnai buvo vadinama „Lietuvos kolonija“⁸⁵. Net jei šiandien Pietų Afrikos žydų bendruomenė yra atpažįstama ir skirtinga, tai daugiausia dėl litvakų palikimo. Keletas Pietų Afrikos žydų patirčių, kurias užfiksavo Jakobsonas, buvo „stipri sionizmo įtaka“, „holokausto lūžis“, „empatija nelaimėliams“⁸⁶. Pastarieji du ypač maitino vėlesnės kartos žydų kaltės jausmą. Pirmos kartos imigrantai iš Lietuvos linko prie didesnio mobilumo, antros kartos – kaltai prisiėmė privilegijuotą vidurinėsios priemiesčių klasės padėtį, o trečiosios kartos litvakai sąmoningai sukilo prieš buržuazines tėvų vertybes, rasinę ir socialinę nelygybę. Zwi knygoje *Saugūs namai* pasakotojas informuoja, kad emigrantai iš Lietuvos persikeldavo iš Johannesburgo kasyklų priemiesčių į mūrinius priemiesčius iš karto, kai tik prakusdavo. Kita vertus, knygos veikėjos Rutos dukra Sara persikėlė iš savo tėvų namų į seną kasyklų

⁸⁰ Memories, Realities and Dreams: Aspects of the South African Jewish Experience / Eds. M. Shain ir R. Mendelsohn. Johannesburg & Cape Town, 2000, p. 8.

⁸¹ The Jews in South Africa: A History, p. xv.

⁸² Ten pat.

⁸³ Ten pat.

⁸⁴ Ten pat, p. 61.

⁸⁵ Ten pat.

⁸⁶ Memories, Realities and Dreams, p. 8.

namelį. Jauni Pietų Afrikos žydai siekė „išpirkti savo protėvių nuodėmes darbininkų kvartaluose gyvendami komunomis.“⁸⁷

Jakobsono *Pradedančiuosiuose* Džoelis Glikmanas išreiškia savo kartos jausenas, sakydamas: „Buvo didelis, kruvinas karas, šeši milijonai žydų išžudyti kaip musės, numestos atominės bombos ant Japonijos. Pažiūrėkite į Pietų Afriką! Pažiūrėkite į šią šalį – juodaodžiai afrikiečiai gyvena kaip kiaulės, o baltieji elgiasi su jais bjauriai. Ką mes darome? Nieko!“⁸⁸ Jo tėvas Benjaminas atskleidė tą patį savo kartos kaltės jausmą: „Jūs manote, aš negalvoju apie mūsų gyvenimą – ką mes turėtume daryti – kas mums nutiko – kodėl mano sesuo gyvenimą baigė kaip viena iš tų, kuriuos mes matėme einamųjų įvykių apžvalgoje, o aš esu čia, Johanesburge, turiu namą, sodą ir savo verslą.“⁸⁹ Benjaminas turi galvoje 1945 m. dokumentiniuose filmuose pasauliui atskleistus nacių žiaurumus. Abi kartos sutaria, kad Pietų Afrikos žydų bendruomenėje po Antrojo pasaulinio karo „niekas nebebus taip kaip buvo.“⁹⁰

Zwi personažas Dovydas Erlichas, kurio šeima buvo nužudyta Lietuvoje, nugrimzta į širdgėlą ir praeitį. Visą laiką šeimos prisiminimų apsėsta jo dukra Rut romane *Apverstoje piramidėje* bando „perorientuoti savo gyvenimą ir atsikratyti praeities“⁹¹. Viena galimų išeičių būtų prisijungti prie *Judėjimo* (t. y. sionizmo), kitaip tariant, persikelti į Palestiną ir apsigyventi kibuce. 1945 m. daugybė Pietų Afrikos jaunimo prisijungė prie *Judėjimo* norėdami pasirengti šiam ketinimui, kuris tapo tikrove 1948 m. įkūrus Izraelio valstybę. Tapę darbininkais jaunieji Pietų Afrikos žydai siekė pataisyti nedarnią žydų socialinę struktūrą, kitaip tariant, „atversti apverstą piramidę“⁹². Rut manė, kad *Judėjimas* suteikia „galimybę [patirti] nuo kaltės išlaisvinančią, prasmingą būtį.“⁹³ Vėlesni šios autorės romanai rodo, kad Rut taip ir nepavyko atsikratyti kaltės jausmo. *Trėmimuose* ji suvokia, kad turi būti išlikusioji ir liudininkė. Panašiai ir Džoelis Glikmanas Jakobsono romane *Pradedantieji* neša atsiminimų ir nuolatinės kaltės našta: kaltės dėl sėkmės, gerovės, privilegijų ir išlikimo; kaltės dėl diskriminuojamų afrikiečių ir nužudytų Europos žydų. Kadangi kaltės jausmas verčia prisiminti, jis lemia ir prisiminimų apie Lietuvą gyvybingumą Pietų Afrikoje. Vien tik nostalgija negalėtų palaikyti atminties taip ilgai. Nostalgija maitino pirmos kartos Pietų Afrikos litvakų atmintį ir, kaip teigia Zwi, retsykliais būdavo perduodama jų palikuonims.

⁸⁷ Zwi R. *Safe Houses*. Melbourne, 1993, p. 19.

⁸⁸ Jacobson D. *The Beginners*. Victoria, Australia, 1962, p. 58.

⁸⁹ Ten pat.

⁹⁰ Ten pat, p. 59.

⁹¹ Zwi R. *The Inverted Pyramid*. Johannesburg, 2001, p. 8.

⁹² Ten pat, p. 38.

⁹³ Ten pat, p. 30.

PERKELTŲJŲ NOSTALGIJA: ATSISKIRTI NUO SAVO ŠAKNŲ

Dovydui Erlichui, neseniai atvykusiam emigrantui iš Lietuvos, Pietų Afrikos peizažas atrodo bjaurus: „saulė kaip blogio akis raudoname danguje“, „geltonas smėlis“, „dumblinas vanduo“ „dvokianti bala“⁹⁴. Medžiai „visus metus [buvo] blankiai žali“; jie „nemetė lapų žiemą ir neaugino naujų pavasarį“⁹⁵. Jehuda, Dovydo tėvas, jautėsi panašiai, kai „ieškodamas laimės, kaip ir kiti žydai iš Lietuvos, jis atvyko į deimantų kasyklą 1912 m.“⁹⁶ Po dvejų metų, praleistų egzilyje, jis grįžo į Žagarę ir stebėjosi, „kaip galėjau nuvežti savo šeimą ten, kur žemė buvo rūgšti nuo jos venomis tekančio aukso, kur akmenuotos ir plikos kalvos, kur upės seklios ir rudos?“⁹⁷

Zwi atskleidžia Dovydo ir Jehudos požiūrio subjektyvumą, lygindama jų supratimą apie Pietų Afriką su Berkos Feldmano naujos aplinkos savinimusi. Nors Berka buvo pirmos kartos emigrantas, jis susitaikė su praeitimi, didžiavosi gyvendamas dabartyje. Jam patiko iškasenų krūvos ir tvenkinys šalia jų. Tikri kalnai, ežerai ar miškai jam negalėjo lygintis su šiuo žmogaus sukurtu kraštovaizdžiu. Vaizdai nuolat mainėsi nustebusiose jo akyse. Lietingomis dienomis tvenkinys „nusidažydavo ryškiai geltonai“ ir „švininis dangus blausiai atspindėjo cianido krūvoje“⁹⁸. Po giedru žiemos dangumi iškasenų krūva „spindėjo kaip brangakmenis, o tvenkinys akino savo baltumu“⁹⁹. Labiausiai jis mėgavosi šiuo vaizdu per saulėlydžius, tačiau krūva pavirto „kalnu aukso dulkių, o tvenkinys – skystu gintaru“¹⁰⁰. Jei dėl Berkos, „jie galėjo laikyti savo aukso kalnus saugyklose; jis buvo patenkintas jų atsisakęs.“¹⁰¹

Dovydo ir Jehudos negebėjimą pamatyti Pietų Afrikos grožio galima paaiškinti jų išisaknijimu Lietuvoje ir nostalgija gimtajam kraštui. „Niekur jis nematė tokių laukų ir miškų, kokie buvo Žagarėje (autorius ją vadina *Ragaza*), nei upės, kuri tekėtų tokiais kvapniais krantais“¹⁰². Kaip ir jo tėvas, Dovydas ilgėjosi pušynų ir upės. „Ką jis veikė šioje atžarioje svetimoje šalyje, kurioje jis visą laiką būtų likęs svetimas? Jo gyvenimas susietas su *der heim*, senąja šalimi, kurioje jis

⁹⁴ Zwi R. *Another Year in Africa*. Melbourne, 1995, p. 31.

⁹⁵ Ten pat, p. 31.

⁹⁶ Ten pat.

⁹⁷ Ten pat, p. 32.

⁹⁸ Ten pat, p. 17.

⁹⁹ Ten pat.

¹⁰⁰ Ten pat.

¹⁰¹ Ten pat.

¹⁰² Ten pat, p. 32.

gimė, kur gyveno jo šeima ir buvo palaidotas jo tėvas. Jo likimas buvo susietas su jų.

¹⁰³

Piešiamas kontrastas tarp Dovydo, braukiančio ašaras prisiminus gimtąją Žagarę, ir minčių, kilusių Berkai žvelgiant į Žagarės peizažą fotografijoje ant sienos. Berkai tas vaizdinys buvo niūrus: „platus smėlėtas kelias, maži mediniai malksnomis dengti namukai pakelėse; tolumoje – arklys su vežimu, sode augantys pavieniai medžiai.“¹⁰⁴

Šie prieštaringi požiūriai netikėtai susipina Dovydo dukros ir Berkos brolio anūkės Rut Erlich jausenoje. Berka dažnai matydavo Rut stovinčią prie šio paveikslo ir „beveik baimingai spoksančią į jį“¹⁰⁵. Nors Rut gimė Pietų Afrikoje, „ji buvo taip įnikusi į savo tėvų praeitį, jų štetlo vaizdus, skonius ir kvapus, jo kalbą, pasakas dainas ir sielvartą, kad šie atrodė jai tikresni nei jos pačios kultūra.“¹⁰⁶

Autobiografiniame straipsnyje „Užaugti žydu“ (*Growing up Jewish*) Jakobsonas atskleidžia formuojantį vienalytės Pietų Afrikos žydų bendruomenės poveikį savo palikuonims. Jis pritaiko savo patirtį savo kartos Pietų Afrikos žydams, susitelkdamas į „kompleksus jausmų, kurie gali būti bendrai pritaikomi žydų gyvenimui Pietų Afrikoje.“¹⁰⁷ Jo vaikystė prabėgo XX a. ketvirtame–penktame dešimtmetyje, mažame kasyklų miestelyje Kimberlyje, kur tuo metu gyveno apie 130 žydų šeimų – „tipiška net vertinant Pietų Afrikos standartais“¹⁰⁸. Vienas iš naudingų dalykų augant tokioje bendruomenėje buvo „kilminis bendrumas“¹⁰⁹. „Beveik visi buvo kilę iš Lietuvos ar Latvijos“, kaip ir Jakobsono tėvai, ir „didžioji dauguma Pietų Afrikos žydų“¹¹⁰. „Organizuotas bendruomeninis gyvenimas“ suteikė vaikams ir suaugusiesiems „nuolatinių galimybių matytis vieniems su kitais ir užsiimti įprastomis bendromis veiklomis“ – sinagogos lankymu, hebrajų kalbos pamokomis, sionistų susitikimais, vedybomis, bar micvomis, laidojimo draugijų apeigomis¹¹¹.

Pietų Afrikos žydai ne tik emigravo iš tos pačios šalies, jiems buvo būdingas stiprus prisirišimas prie savojo *heim*. Pažymėtina, kad litvakai buvo giliai leidę šaknis Lietuvoje. Pasak Geršaterio, priešingai vyraujančiam įsitikinimui, „Lietuvos žydai nebuvo „klajojanti tauta“¹¹². Jis teigia, kad daug emigrantų, atvykusių į Pietų

¹⁰³ Ten pat, p. 34.

¹⁰⁴ Ten pat, p. 23.

¹⁰⁵ Ten pat.

¹⁰⁶ *Zwi R. Exiles*, Craighall, 1984, p. 16.

¹⁰⁷ *Memories, Realities and Dreams*, p. 16.

¹⁰⁸ Ten pat.

¹⁰⁹ Ten pat, p. 18.

¹¹⁰ Ten pat.

¹¹¹ Ten pat.

¹¹² *The Jews in South Africa: A History*, p. 75.

Afriką XIX a. devintajame dešimtmetyje, „neketino likti šioje šalyje“¹¹³. Jie tikėjosi praleisiant kelerius metus Afrikoje ir sutaupę pinigų „grįšią į kaimą, kurio nostalgikais ilgėjosi“¹¹⁴. Zwi romano *Dar vieni metai Afrikoje* pavadinimas tik pavirtina šį teiginį. Pasak Gerštaterio, daugelis litvakų buvo „stipriai įleidę šaknis savo senuosiuose namuose, jų prisirišimas prie šeimos buvo nepaprastai stiprus.“¹¹⁵ „Nepaisant sunkaus gyvenimo Lietuvoje, vien mintis apie šeimos ir bendruomenės ryšių nutraukimą jiems buvo didžiausia tragedija.“¹¹⁶

Priešingai nei jų protėviai, trečios kartos litvakai buvo klajokliai. Nors jie užaugo Pietų Afrikoje, jų ištikimybė šiai šaliai buvo neapibrėžta. Jie kritiškai vertino rasinės segregacijos ideologiją šalyje ir materialinę gerovę, kurią paveldėjo iš savo imigrantų tėvų ir senelių. Trečios kartos Pietų Afrikos žydai, kaip ir jų seneliai, buvo pasmerkti emigruoti. Palikę tėvų namus turtinguose Johanesburgo priemiesčiuose, jie grįžo į kasyklų miestelius, kuriuose kadaise gyveno jų seneliai. Jie kėlėsi į Australiją, Angliją ar Izraelį. Jaunosios kartos migracija iš Pietų Afrikos liudija, kad ši šalis netapo nuolatiniais namais iš Lietuvos persikėlusiams žydams. Tačiau kai kuriems jų judėjimas yra tik fizinis, išorinis. Šie žydai lengvai migravo, nes nebuvo įleidę šaknų ir neturėjo tėvynės. „Apsigyvenę“ įsivaizduojamame *heim*, jie buvo prisirišę prie jo labiau nei prie bet kokios realios geografinės vietos. Net Zwi knygų pavadinimai (*Dar vieni metai Afrikoje*, *Tremtiniai*, *Saugūs namai*) atkleidžia rašytojos ir, ko gero, jos kartos žmonių pamąstymus apie namų sąvoką. Nėra kelio atgal į tikrąjį *heim*, kurį paliko jų tėvai. Tėvynės nebėra, nors geografinė vieta – Lietuva – egzistuoja. Litvakų diasporai Pietų Afrikoje tėvynė yra atmintis. Litvakų palikuonys „grįžta“ į *heim* palaikydami savo – išgyvenusiųjų ir liudininkų – atmintį. Zwi išgalvota herojė Rut abejoja, ar grįžimas namo apskritai įmanomas. Jos tėvai, atvykę į Afriką, taip pat sakydavo: „Dar vieni metai Afrikoje, dar vieni metai tremtyje.“¹¹⁷ Jie liko Afrikoje, tačiau nenustojo ilgėtis įsivaizduojamų namų. „Namai. *Der heim*. Ar aš keliavau ten, ar iš ten atėjau?“ – mąstė Rut¹¹⁸. „Ar visada liks viešnia, tremtinė?“¹¹⁹ Zalmanas, gyvenantis „namuose“ (taip ironiškai jis vadina slaugos įstaigą), romane *Saugūs namai*, rašo: „Jokie namai nėra saugūs, jeigu jų gyventojai – tremtiniai.“¹²⁰

¹¹³ Ten pat, p. 74.

¹¹⁴ Ten pat, p. 75.

¹¹⁵ Ten pat, p. 74–75.

¹¹⁶ Ten pat, p. 75.

¹¹⁷ *Zwi R. Exiles*, p. 181.

¹¹⁸ Ten pat.

¹¹⁹ Ten pat.

¹²⁰ *Zwi R. Safe Houses*, p. 128.

Imigravusių litvakų palikuonys negali grįžti laike ir erdvėje, tačiau jie nuolat lankosi įsivaizduojamoje Lietuvoje – prisiminimų ir potrauminių svajonių šalyje.

Žinoma jie yra litvakai kitokia prasme nei jų seneliai. Jie kalba kita kalba, priklauso kitai socialinei grupei, gyvena kitokiais laikais, kitoje šalyje. Zalmanas savo atsiminimuose rašo: „Šmuelis Leibovičius jo krikščionei marčiai atsivertus į judaizmą sakė: „Žyde ji gali tapti, litvake ji niekada nebus.“¹²¹ Pirmos kartos imigrantai buvo linkę manyti, jog tam, kad taptum litvaku, turi išaugti lietuviškame šetle. Tačiau prisiskyrusios išgyvenusiųjų, liudytojų ir įpėdinių vaidmenis tolesnės Pietų Afrikos žydų kartos ir toliau kalbėjo kaip litvakai.

TRAUMUOTŲJŲ ATMINTIS: KOLEKTYVINĖ LIETUVOS KAIP SMURTO VIETOS ATMINTIS

Pagrindinė priežastis, kodėl Pietų Afrikos žydai nenustojo prisiminti Lietuvos, susijusi su potraumine kultūra. Potrauminiai padariniai nepraejo ir kamavo tolesnes kartas¹²². Kai grupė patiria traumą, kaip, tarkim, Europos žydai holokauste, išgyvenusieji sukuria naujų kultūrinių formų, kad suadytų tikrovės audinį. „Naujos reikšmės apima svetimą terorą ir veikia besiplėtojančią grupės tapatybę.“¹²³ Psichologiniais tyrimais nustatyta, kad „svarbiausia atsigaunant po patirtos traumos yra gebėjimas ir noras priimti trauminį įvykį į savąjį aš kaip neatskiriama asmeninės istorijos ir tapatybės dalį.“¹²⁴ Kolektyvinė tragedija reikalauja kūrybinio atsako, kuriuo ji būtų išreikšta ir žingsnis po žingsnio įveikta tiek, kiek ją įmanoma įveikti¹²⁵. „Masinės šiuolaikinio pasaulio tragedijos – nacių mirties stovyklos, branduoliniai ginklai, nužmoginantys sovietų gulagai, aplinkotarša – sulaukė gausaus romanistų atsako.“¹²⁶

Pietų Afrikos litvakai apie Lietuvą rašo kaip apie traumos vietą. Pasakojimas tampa vienu iš galimų būdų susidoroti su patirtais išgyvenimais ir išgyti. Traumos aprašymas grožinėje literatūroje turi panašumų su psichiatrų apibūdintu potrauminio streso sutrikimu. Praeities aprašymas traumotam asmeniui ar grupei turi

¹²¹ Ten pat, p. 43.

¹²² *Farrell K.* Post-traumatic Injury and Interpretation Culture in the Nineties. Baltimore & London, 1998, p. 25.

¹²³ Ten pat, p. 16.

¹²⁴ *Horvitz D. M.* Literary Trauma: Sadism, Memory, and Sexual Violence in American Women's Fiction. Albany, 2000, p. 6.

¹²⁵ *Granofsky R.* The Trauma Novel: Contemporary Symbolic Depictions of Collective Disaster. New York, 1995, p. 19.

¹²⁶ Ten pat, p. 3.

terapinį poveikį. Atmintis traumuotų litvakų palikuonims greičiau yra neišven-
giamas išpareigojimas nei savanoriškas pasirinkimas. Išgyvenusieji „kolektyvinį
žiaurumą“ negali perkurti savo gyvenimo, kol jo iš dalies neužmiršta¹²⁷. „Tačiau
net tokia užmaršties forma, kai atmintis nukreipiama į kitą pusę ir galima žengti
toliau, statant kojas vieną prieš kitą, grasina tiems, kuriems nepavyko išgyventi.“¹²⁸
Todėl išgyvenusieji „neša sunkią išpareigojimo būti liudininkais našta“¹²⁹ prieš
tuos, kurie žuvo. Žydu vaikai auginami būti praeities liudininkais, kreipiant jų
gyvenimus taip, kad jie atpirktų ir nuimtų nuo tėvų pečių slegiančią našta¹³⁰.

Zwi sagoje nuolat pasirodančią veikėją Rut „slegia <...> prisiminimai, kurie net
[nėra] jos.“¹³¹ Atrodo, Rut įgijo žydu „tragedijos ir persekiojimo“ jausmą klausyda-
ma senelio Berkos pasakojimo apie jo šeimos išžudymą ir melancholiškų jidiš dainų
apie „karo, skurdo ir persekiojimų išskirtas šeimas, emigruojančias per apsnigtus
tyrus gyvuliniuose vagonuose“¹³², kurias dainuodavo jos tėvas Dovydas. Būdama
šešerių, savo vaizduotėje ji patyrė senelio šeimą ištikusį pogromą. „Aš sapnavau
<...> kad girdžiu arklius [atjojanč] ir žinau, jog turiu bėgti <...> Ant degančių arklių
jojo dideliais kardais [ginkluoti] vyrai <...> Jie žudė visus, bėgančius iš namų <...>
Sniegas gatvėse buvo raudonas <...> ir aš pabėgau į mišką.“¹³³ Rut vaizduojamame
įvykyje susipina tikroviškumas, vaizduotė ir simbolizmas: „Nežinau, ar aš sapna-
vau, ar taip iš tikrųjų buvo.“¹³⁴ Kompensuojantys sapnai yra simptomiški esant
trauminio streso sutrikimui ir net pasibaigus krizei gali pasireikšti dar ilgą laiką,
šiuo atveju jaunosios kartos žmonėms. Priskirdama šiuos simptomus mažam vai-
kui, gimusiam ne Lietuvoje, o Pietų Afrikoje, Zwi siekia pabrėžti kolektyvinį tapa-
tybės ir atminties pobūdį.

Pirmuose dviejuose sagos romanuose aprašyti pogromai yra dalis kolektyvi-
nės atminties, kurios pagrindu tapo imigrantų istorijos, pasakojamos palikuonims.
Tiek Zeidė Berka, tiek Bobbe Gittel pasakojo Rut apie pogromus, kuriuos jie galbūt
išgyveno Lietuvoje. Zwi romanuose pogromai suvokiami kaip pagrindinė Lietu-
vos žydu migracijos priežastis. Tačiau Geršateris teigia, kad pogromai emigraciją
iš Lietuvos skatino tik netiesiogiai¹³⁵. Pasak jo, pogromų banga Rusijoje ir Ukrai-

¹²⁷ Shaping Losses: Cultural Memory and the Holocaust / Eds. J. Epstein ir L. H. Lefkowitz.
Urbana ir Chicago, 2001 p. 187.

¹²⁸ Ten pat, p. 187.

¹²⁹ Ten pat.

¹³⁰ Ten pat, 227.

¹³¹ *Zwi R. Another Year in Africa*, p. 11.

¹³² Ten pat, p. 32.

¹³³ Ten pat, p. 29.

¹³⁴ Ten pat, p. 20.

¹³⁵ *The Jews in South Africa: A History*, p. 65.

noje privertė žydus trauktis į vakarines imperijos teritorijas, kur jie papildė ir taip jau perpildytą Sėslumo zoną. Pogromai sustabdė ir vidinę migraciją. Iki 1880 m. Talmudo žinovai ir sumanūs pirkliai ieškojo perspektyvų centriniuose Rusijos regionuose. Žydų inteligentija tikėjo, kad mokslas Rusijos universitetuose išgelbės juos iš Litvakų geto. Kai žydų viltys vystytis ir plėtotis imperijos teritorijoje buvo sužlugdytos, Lietuvos žydai vis dažniau savo ateitį ėmė sieti su kitomis valstybėmis¹³⁶. Kad ir kaip ten būtų, šio straipsnio tikslui istorinis atminties pagrįstumas nėra toks svarbus kaip pačios atminties faktas.

Antrajame Zwi romane Rut vaizduojama jau sulaukusi septyniolikos, „nepakanti“ ją „apsėdusiai praeičiai“¹³⁷. Kol buvo vaikas, jos atsiminimai buvo konkretūs: „upė, malūnas ant kalvos, tildas giros pakraštyje.“¹³⁸ XX a. penktajame dešimtmetyje, tuo metu, kai rašomas romanas, konkretumo nebėra: „centrinis parkas buvo masinė kapavietė“¹³⁹. Sapnai virto košmarais, kuriuose „vaiduokliai“ neišnykdavo su aušra: „nuogos, išsekusios būtybės įdubusiomis akimis ir nuskusiomis galvomis“¹⁴⁰, kurias ji matė dokumentiniuose filmuose. Rut pasiryžta išsilaivinti iš sunkiai slegiančios holokausto atminties naštos, kuri palaužė jos tėvą Dovydą Erlichą, besitapatinusį su išžudyta šeima: „aš galėjau būti vienas iš jų“¹⁴¹. Rut bando atsikratyti praeities emigrudama į Izraelį. Trečiajame sagos romane *Tremtiniai* vaizduojamas Rut gyvenimas Izraelyje. Čia ją vis dar persekioja sapnai, kurių jai nepavyko nuslopinti. Jos sutiktas holokaustą išgyvenęs Gilas iš Kauno pasakojo, kad jis išsilaisvino iš siaubingų sapnų juos išgyvenęs. Rut skeptiškai paklausė: „Kaip galite lyginti savo sapnus su manaisiais košmarais? Jūs išgyvenote tiek daug, o aš gyvenau be rūpesčių.“¹⁴² Sykiu ji brėžia paralelę tarp savęs ir išgyvenusiojo holokaustą: „Aš dažnai jaučiuosi taip, lyg irgi būčiau išgyvenusioji.“¹⁴³ Zwi pasitelkia sapnus kaip tipiską potrauminio streso sindromo požymį, tad išsilaivinimą iš jų galima interpretuoti kaip išgijimą ir susitaikymą su traumine praeitimi.

Persikėlę Pietų Afrikos žydai išvengė masinio Rytų Europos žydų likimo ir išgyveno. Zwi romane *Tremtiniai* Danielius, atvykęs į Izraelį iš Pietų Afrikos, prisipažįsta holokaustą išgyvenusiam Gilui iš Lietuvos: „keistu būdu atrodo, lyg tu

¹³⁶ Ten pat, p. 65-66.

¹³⁷ *Zwi R. The Inverted Pyramid*, p. 8.

¹³⁸ Ten pat, p. 8.

¹³⁹ Ten pat.

¹⁴⁰ Ten pat, p. 1.

¹⁴¹ Ten pat, p. 4.

¹⁴² *Zwi R. Exiles*, p. 168.

¹⁴³ Ten pat, p. 168.

būtum mano antrasis aš.“¹⁴⁴ „Tačiau jei likimas būtų pasisukęs kitaip ir mano tėvai nebūtų išvykę iš Lietuvos, tada...“¹⁴⁵ Danielius taria šiuos žodžius „nežiūrėdamas į jį“, tarsi jausdamas kaltę, jog išgyveno“¹⁴⁶. Gilo personažu Zwi siekia nubrėžti paralelę tarp tų išgyvenusiųjų, kurie patyrė holokaustą, ir tų, kurie jo išvengė, bet buvo priversti jį liudyti atsimindami. Rašytoja vartoja sąvoką „būti liudininku“ kalbėdama tiek apie išgyvenusius holokaustą, tiek apie išlikusias litvakų kartas.

Kaip atliktumo teorijos šalininkai Zwi užsimena, kad kopija yra būtina originalo kaip originalaus suvokimui. Nors ji ir kiti žydų autoriai aprašo savo tėvų ir senelių patirtis, jų vaizdavimas atrodo neįtikėtinai autentiškas. Nors liudijimai perteikiami iš antrų lūpų, jie ne mažiau skaudūs.

Kaip rodo Zwi ir Jakobsono kūriniai, trauma, kaltė ir atsakomybė tapo pagrindiniais veiksniais, lėmusiais litvakų tapatybės ir Lietuvos atminties tąsą Pietų Afrikoje. Pirmos ir antros kartų atmintį pakurstė persikėlimo trauma, *heim* praradimas ir kolektyviniai žiaurių pogromų prisiminimai. Užuot išblukusią, trečios ir ketvirtos kartos atmintį gilino trauminė holokausto patirtis ir išgyvenusiųjų kaltės jausmas. Kai senosios Europos žydų bendruomenės buvo sunaikintos, perkeltosios žydų bendruomenės įgijo daugiau reikšmės. Jos tapo „fizinėmis, dvasinėmis ir kultūrinėmis išnykusių Europos žydų paveldėtojomis.“¹⁴⁷ Tam tikra prasme Pietų Afrikos litvakai yra Lietuvos žydijos tąsa. Staiga nutraukus litvakų istoriją Lietuvoje, jų palikuonys Pietų Afrikoje norom ar nenorom prisiėmė išgyvenimo atsakomybę.

IŠVADOS

Žydai, emigravę iš Lietuvos, pradėjo gana greitai užrašinėti angliškai savo kaip atvykėlių patirtis. Tam tikra prasme jie kalbėjo už kitą etninę grupę, pavyzdžiui, lietuvius, kurie rašė daugiausia lietuviškai. Tai ypač pasakytina apie Jungtines Valstijas, kur jau XX a. pradžioje Abraomas Kahanas ir Ezra Brudnas – emigrantai iš Lietuvos – anglakalbėje grožinėje literatūroje aprašė savo prisiminimus apie gimtąją žemę, vaikystę ir jaunystę. Šiuose ankstyvuose prisiminimuose Amerikos literatūroje Lietuva vaizduojama kaip atsilikęs, skurdus Rusijos imperijos kraštas su vos atpažįstamais lietuviškumo ženklais. Tačiau Goldos Stone retrospektyvioje autobiografijoje, priešingai, piešiamas atpažįstamas Lietuvos paveikslas, kuriame matoma pozityvi lietuvių ir žydų simbiozė.

¹⁴⁴ Ten pat, p. 44.

¹⁴⁵ Ten pat.

¹⁴⁶ Ten pat.

¹⁴⁷ The Jews in South Africa: A History, p. xii.

Tokius skirtingus besibaigiančio XIX a. Lietuvos vaizdus ir prisiminimus lėmė skirtingi autorių akultūracijos pasirinkimai ir ideologinės nuostatos. Keturiasdešimtmetis, skiriantis Stone kūrinį nuo autobiografinio Brudno romano, ir dvidešimtmetis, skiriantis Stone ir autobiografinį Kahano veikalo jidiš kalba pasirodymą, taip pat turėjo įtakos tam, kad Stone tekstas buvo idealistiškesnis ir nostalgiskesnis. Asmeninis autorių požiūris į savo emigracijos patirtis priklausė ir nuo jų gimtosios visuomenės požiūrio į migraciją ir besikeičiančios kolektyvinės Amerikos žydų gimtosios šalies atminties. Apie šeštąjį XX a. dešimtmetį senosios šalies vaizdiny ir atmintis tapo labiau idealizuoti ir nostalgiški. Stone autobiografija yra ankstyvasis tokio pasikeitusio požiūrio pavyzdys.

Sprendžiant iš litvakų kilmės Pietų Afrikos rašytojų kūrybos, panašus posūkis įvyko ir Pietų Afrikos žydų bendruomenėje. Tačiau anglakalbėje Pietų Afrikos literatūroje nostalgijos diskursas varžėsi su trauminės atminties ir terapinio rašymo praktika. Pietų Afrikoje nostalgiska Lietuvos kaip namų atmintis gyvavo kartu su kita, traumine ir atperkamąja, atmintimi, įpareigojančia prieš carizmo ir nacių aukas. Pietų Afrikos rašytojai, nepaisant atstumo laike ir erdvėje nuo savo protėvių tėvynės Lietuvos, bei savo tėvynės Pietų Afrikos, kaip antai jau minėti Rouz Zwi ir Danas Jacobsonas, savo XX a. antrosios pusės kūryboje aprašė ir trauminę, ir nostalgiską atmintį. Zwi kūrinyje *Saugūs namai* litvakas Zalmanas stebisi savo atminties ilgaamžiškumu, „skaitau tai, ką buvau parašęs ir vėl žaviuosi savo atmintimi.“¹⁴⁸ Kelia nuostabą Pietų Afrikos rašytojų atminties šalies, kurioje jie niekada nėra buvę, ilgaamžiškumas. Nėra abejonių, kad jų kūriniai yra ne tik asmeniniai atsiminimai, bet ir kolektyvinės Pietų Afrikos žydų atminties dalis.

¹⁴⁸ Zwi R. Safe Houses, p. 128.